

Voor het Vaderland?

Collectieve identiteiten en geweld onder Nederlandse gevechtsmilitairen

Tine Molendijk

Wereldwijd is in militaire missiestrategieën een respectvolle benadering van burgers en krijgsgevangenen steeds centraler komen te staan. Maar deze ontwikkeling correspondeert nog niet altijd met de praktijk. Hoe zijn militairen (niet) in staat tot zowel geweld als respect? Dit artikel werpt licht op deze kwestie door, op etnografische wijze, de wij/zij-percepties en hieruit volgende handelingen van Nederlandse gevechtssoldaten te onderzoeken.

Inleiding

In 2003 vernederden Nederlandse militairen in Irak een krijgsgevangene, in 2010 vermoordde een zelfbenoemd Amerikaans 'kill team' willekeurige Afghaanse burgers. De daden van deze militairen staan in schril contrast met de communicatieve benadering die hun legers sinds enkele jaren proberen te hanteren, waarin naast fysieke oorlogvoering het winnen van 'hearts and minds' centraal staat. Inmiddels hebben de legers hun trainingen in cultuur en ethiek geïntensiveerd. Maar externe regels zijn niet genoeg om het handelen van mensen te bepalen. Wat deze ontwikkelingen verlangen is inzicht in de visies van militairen zelf.

Een omvangrijke verzameling aan studies is al verzezen naar de institutionele uitdagingen van de 'new wars' en de problematiek van het politieke narratief van de 'war on terror'. Er is echter nog maar amper onderzoek gedaan naar militarisme op microniveau (Ben-Ari et al. 2010: 6). Hierdoor worden verklaringen voor militair handelen nog steeds overheersend gezocht in vertogen op het niveau van het leger en de staat. Hoe die vertogen zich verhouden tot de percepties van militairen blijft onbekend. Deze vraag wordt in veruit de meeste gevallen niet eens gesteld (zie e.g. Blocq 2010, Bratta 2009, Butler 2008, Dutton et al. 2005, Gupta 2001, Soeters et al. 2007, Tilly 2003).

Ook in theoretisch opzicht biedt de literatuur nog onvoldoende handvatten, wat zowel een oorzaak is voor het gebrek aan inzicht in militairen als een gevolg ervan. Het is bekend in de sociale wetenschappen dat een sterk vijandbeeld één van de meest invloedrijke en gecultiveerde stimuli voor geweld is. Ook is bekend dat de 'ander' bij de gratie van de 'zelf' bestaat, en dat zelfpercepties en 'othering' complexe en meervoudige fenomenen zijn. Deze laatste inzichten lijken echter nooit daadwerkelijk de onderzoekspraktijk van studies naar vijandbeelden en geweld hebben bereikt. Veruit het merendeel van de literatuur over bijvoorbeeld 'scapegoating' en 'dehumanization' laat de 'zelf' nog bijna of geheel onbelicht (zie e.g. Bar & Ben-Ari 2005, Dutton et al. 2005, Semelin 2007). De gezaghebbende,

en verder uitstekende, analyses van collectief geweld van Semelin (2007) en Winslow (2004) voegen groepsdruk, seksisme en racisme impliciet samen onder de noemer 'social destructiveness' respectievelijk 'misplaced loyalties' (zie ook Gupta 2001, Tilly 2003). Het resultaat is een nog te eenzijdig en eenduidig perspectief van vijandbeelden, waardoor onduidelijk blijft hoe vijandbeelden precies ontstaan, welke vormen zij kunnen aannemen en welke implicaties die specifieke vormen hebben.

Baumann en Gingrich (2004) hebben drie 'grammars of identity/alterity' geïdentificeerd, op basis van de kwalitatief verschillende manieren waarop mensen zich ten opzichte van anderen kunnen positioneren. Deze zijn, zoals zal blijken, zeer bruikbaar in het onderscheiden en analyseren van (militaire) wij/zij-constructies. Daarnaast is het echter noodzakelijk te begrijpen in relatie tot welke collectieven militairen hun 'wij's' en 'zij's' construeren. En om inzicht te krijgen in hoe die verschillende classificaties in de praktijk nu precies 'werken', moeten we onderzoeken in welke contexten ze wel en niet gearticuleerd worden. Zo verrees uit mijn, hier te behandelen, onderzoek een onderscheid tussen de context van de burgermaatschappij en die van het leger, wat ook de methodologische implicatie van deze analytische kwesties bevestigt: ze vereisen een *bottom-up* benadering.

In dit artikel analyseer ik op etnografische wijze identificatieprocessen onder Nederlandse gevechtsmilitairen. Mijn directe onderzoeksvraag betreft de rol van 'wij'-constructies in de vorming van 'zij'-percepties en, gerelateerd hieraan, in het tegengaan dan wel stimuleren van legitiem en illegitiem geweld.¹ De 'wij' waar ik mij op richt omvat de ideologische motivaties en gevoelens van verbondenheid die betrekking hebben op de natie, of, 'het vaderland'. Om mijn bevindingen te duiden zal ik ook literatuur en media over Amerikaanse gevechtsmilitairen behandelen. Naast de beantwoording van de specifieke vraag zal dit artikel leiden tot diverse bredere inzichten. Zo zal blijken dat de (zelf)percepties van militairen deels afwijken van retoriek op het niveau van de krijgsmacht en de staat. Militairen kunnen bovendien sterk 'gesegmenteerde' identiteiten hebben. In hun identiteitspercepties en -articulaties speelt, zoals aangestipt, context een cruciale rol. Ook blijkt de ene 'wij' (zoals 'het vaderland') de andere niet te zijn (zoals de 'brothers in arms'): niet zozeer de mate maar vooral de manieren van 'wij'-vorming hebben implicaties voor het handelen van militairen. Met deze inzichten kan dit artikel een begin vormen in het opvullen van de empirische en theoretische lacunes in de literatuur over identiteit en geweld, en zo handvatten kunnen bieden voor toekomstig onderzoek.

De structuur van dit artikel wordt gevormd door de drie elementen van de onderzoeksvraag ('wij'; 'zij'; illegitiem geweld). Voordat ik hiertoe overga, zal ik ingaan op de benadering en methodologie van mijn onderzoek, waarbij ik begin met het

1 In dit artikel houdt ik een juridische definitie van (il)legitiem geweld aan. Hoewel zal blijken dat deze niet per se correspondeert met de normen van militairen zelf, is dit de definitie waaraan zij zich moeten houden. Legitiem geweld is, volgens internationale oorlogsconventies, geweld tegen de gewapende opponent of onopzettelijk geweld tegen anderen dat redelijkerwijs niet voorkomen had kunnen worden. Illegitiem geweld is opzettelijk geweld tegen iedere ongewapende, inclusief krijgsgevangenen en opponenten die tijdens vuurcontact hun wapens hebben neergelegd (Bourke 1999: 164-165).

opperen van enkele verklaringen voor het uitblijven van *bottom-up* onderzoek onder militairen.

Benadering en methodologie

De onderbelichting van het microniveau in onderzoek naar militarisme lijkt deels zo lang te kunnen hebben standhouden omdat het door velen simpelweg onopgemerkt blijft. Zo kent Blocq (2010) aan westerse militairen nationalistische motivaties toe op basis van analyses op het niveau van de militaire organisatie en de staat, zonder deze gelijkstelling te verantwoorden of zelfs maar te benoemen. Zijn studie is verre van de enige die impliciet het micro- en macroniveau aan elkaar gelijkstellen (Bratta 2009, Butler 2008, Dutton et al. 2005, Gupta 2001, Soeters et al. 2007, Semelin 2007, Tilly 2003).

Een andere verklaring voor het blijvende gebrek aan inzicht in de militairen zelf kan gevonden worden in het volgende. De sociale wetenschappen kunnen bijna al het etnografisch onderzoek op hun naam zetten, waarvan veel in veel ontoegankelijkere contexten dan het leger is verricht. Maar juist binnen deze disciplines is militarisme nog altijd een zeker taboe (Ben-Ari et al. 2010: 6). Zo roept het enkele antropologische overzichtsartikel over militarisme weliswaar op tot meer aandacht voor het onderwerp, maar alleen 'to illuminate militarism, the source of so much suffering in the world today' (Gusterson 2007: 165).

Met dit artikel reageer ik op de oproep. Wel hanteer ik de empathische benadering die de sociale wetenschappen normaal gesproken juist aanmoedigen, alleen al omdat slechts zo de houdingen en handelingen van mensen zo goed mogelijk begrepen kunnen worden.

Het veldwerk

Mijn bevindingen zijn het resultaat van etnografisch onderzoek onder Nederlandse gevechtssoldaten en -korporaals die in Afghanistan hebben gediend. In een onderzoek naar wij- en zij-constructies vormt taalgebruik, variërend van metaforische uitspraken tot ondubbelzinnige dehumanisering, een belangrijke bron van informatie (Baumann 2004: 42). Mijn veldwerk bestond daarom voor het overgrote deel uit het voeren van gesprekken met de militairen.

Het veldwerk besloeg vier maanden. Om toegang tot potentiële onderzoeksparticipanten te verkrijgen, hanteerde ik een multilineaire versie van de zogenoemde sneeuwbalmethode (Bryman 2004: 100-2). Deze *sample*-methode startte in mijn geval bij mijn militaire partner en vrienden, en bij enkele onbekende militairen met wie ik via internet contact legde. De laatsten bereikte ik door op sociale netwerkwebsites te zoeken naar gebruikers die op hun persoonlijke profiel aangegeven hadden te werken voor Defensie. Mijn gesprekspartners vroeg ik, ten behoeve van de representativiteit, om mij in contact te brengen met collega's met wie ze niet (nauw) bevriend waren.

Mijn militaire vrienden en de sneeuwbalmethode hebben niet alleen de toegang tot andere militairen vergemakkelijkt, zij hebben ook veel betekend voor mijn *rapport* met hen. Bijna alle militairen gaven aan normaal gesproken niet openhar-

tig over hun ideeën en ervaringen te spreken, omdat 'burgers meestal toch al hun mening klaar hebben'. De gesprekken waren semigestructureerd met veel ruimte voor het inbrengen van nieuwe richtingen door de militairen. Alle eerste gesprekken met een militair volgden de lijn van een levensverhaal, waarbij de focuspunten lagen op de periode voorafgaand aan indiensttreding, de militaire opleiding, het opwerktraject, de missie en de terugkomst van de missie. Meer algemene beschouwingen en verhalen van de militairen, bijvoorbeeld vanuit hun positie als burger, vochten zich hier als vanzelf doorheen. Mijn vragen richtten zich op hun motivaties, ervaringen en opvattingen. Na de gesprekken volgde vaker wel dan niet nog een tijd borrelen en kletsen. Veel militairen kwam ik weer tegen op feestjes en met sommigen heb ik, naast de militairen die ik al kende, een vriendschappelijke band ontwikkeld.

Uiteraard heeft het feit dat ik burger, onderzoeker en vrouw ben een rol gespeeld in wat militairen mij wel en niet vertelden, en ook de manier waarop zij dit deden. Ik meen echter dat al mijn gesprekspartners oprecht tegen mij waren. Ze aarzelden niet om tegen de opvattingen van mij of hun collega's in te gaan en ze deelden zeer persoonlijke anekdotes met mij. Ik heb bovendien voortdurend triangulatie toegepast door middel van documentaires, persoonlijk foto- en videomateriaal, autobiografieën, officiële documenten en/of literatuur. Om het oordeel aan de lezer te laten, zal ik hier citaten zoveel mogelijk weergeven als de dialogen die het waren. Daarbij zijn de namen van alle militairen veranderd.

Uiteindelijk heb ik, door heel Nederland heen, éénendertig militairen gesproken, van wie vier nog nooit waren uitgezonden (hen interviewde ik om de eventuele invloed van de missie op opvattingen uit te sluiten). De verscheidenheid van de militairen lijkt een afspiegeling van het totaal aan Nederlandse gevechtssoldaten- en korporaals (vgl. Bosman et al 2006: 21; Van Hastenberg 2009: 20; Sion 2006: 458), hoewel maar weinig statistieken specifiek over hen bestaan. Tijdens mijn onderzoek bezetten alleen mannen de functie van gevechtssoldaat of -korporaal. Het merendeel van deze militairen is tussen de 17 en 25 jaar en lager opgeleid. Uit navraag blijkt dat ongeveer een zesde van hen één of twee ouders heeft die afkomstig zijn uit zogeheten niet-westerse landen. Deze verhoudingen zijn gelijk aan die onder mijn gesprekspartners.

Verrassend genoeg bleek onder mijn gesprekspartners geen enkele relatie tussen hun uitspraken en hun (voor)opleiding, leeftijd en afkomst. Hoewel er uit een grootschalig onderzoek vermoedelijk verbanden zouden blijken, kwamen ze in mijn onderzoek niet naar voren. Om deze reden zal ik hier niet ingaan op de specifieke achtergrond van iedere geciteerde militair.

Om mijn bevindingen onder de Nederlandse militairen goed te kunnen duiden, bleek het nodig om vergelijkend materiaal over 'alternatieve' situaties te zoeken. Daarom heb ik uitgebreid literatuur- en mediastudie verricht onder Amerikaanse gevechtsmilitairen. Omdat er onvoldoende – vergelijkbaar – empirisch onderzoek onder hen bestaat, kan ik hier geen stellige uitspraken op baseren. De vergelijking die ik zal maken is dus van zeer tentatieve aard. De presentatie van materiaal over Amerikaanse militairen moet vooral gezien worden als *analytische* tegenhanger van mijn, hieronder volgende, onderzoek onder Nederlandse gevechtsmilitairen.

Wij

In West-Europa en Noord-Amerika heerst, in reactie op mondialiseringsprocessen en migratiestromen, een 'culturalization of citizenship'. Burgerschap wordt steeds minder gedefinieerd in politieke of economische termen, en steeds meer als het hebben van gedeelde nationale waarden en/of een gemeenschappelijke Westerse cultuur. Veel burgers articuleren deze culturele wij/zij-percepties via een sterk hiërarchisch classificatieschema, waarin beschaving en vrijheid op een tijdslijn tegenover primitiviteit en traditie worden geplaatst (Mepschen et al. 2010: 3-4). Merk op dat hier niet zozeer eerst bepaalde waarden worden onderscheiden die vervolgens worden herkend als corresponderend met een nationale of westerse regio. Hier wordt eerst de natie of het Westen afgebakend als een culturele gemeenschap. Vervolgens worden corresponderende waarden geïdentificeerd. De Nederlandse gevechtssoldaten en -korporaals bleken in hun definitie van burgerschap een afspiegeling van de maatschappij. Veruit de meesten, ook van de militairen met een migrantenachtergrond, zeiden me, om een paar uitspraken te noemen, dat ze zich trots voelen op 'hoe wij Nederlanders zijn' en/of 'onze Westerse cultuur' koesteren. Tijdens mijn onderzoek bleek echter al snel dat de vraag hoe zij zich *als militair* identificeren met deze verbeelde gemeenschappen, en in hoeverre, nog niet is beantwoord met deze conclusie.

Voor het Vaderland? De natie als vechtmotivatie

De Nederlandse gevechtssoldaten en -korporaals noemden nooit nationalistische motivaties in relatie tot hun werk. Wanneer ik hier expliciet naar vroeg, reageerden zij zonder uitzondering spottend.

TM: 'En hebben jullie dan het idee dat het [de Afghanistanmissie] ook voor Nederland zelf nut heeft?'

Bas: 'Ook hoor misschien. Je gaat er niet voor niks heen. De politiek heeft daar schijnbaar wel z'n redenen om daar heen te gaan - of een deal gesloten met bepaalde landen, of zoveel procent korting daarop.'

TM: 'En... heb je ook een beetje iets ideologisch erachter?'

Jan: 'Nee hoor. (...) Dat willen ze altijd wel graag horen, hè? (lacht) Nee, gewoon eigen drang - avontuur en zo.'

De soldaten en korporaals vonden het 'een dikke plus' als de missie het leven van de lokale bevolking zou verbeteren, maar ze zagen dit geenszins als hun primaire doel. Ze vertelden dat ze, juist omdat ze niet gedreven werden door liefde voor hun eigen of een andere natie, dubieuze politieke besluiten en onmogelijke doelstellingen ook niet als zeer demotiverend ervoeren.²

Hierbij moet het volgende benadrukt worden. 'Ik ben geen moordenaar,' reageerden de militairen als ik een vergelijking met huurlingen maakte. Zij zeiden te

2 Zie ook alle Nederlandse documentaires in de bronnenlijst. Hierin komen veelvuldig opmerkingen voor zoals de uitspraken die ik in mijn interviews hoorde.

doden, wat het beschieten was van mensen die zelf schieten. De militairen realiseerden zich wel degelijk dat de aanwijzing van een vijand gemotiveerd is door politiek-economische belangen, en dat de scheiding tussen legitiem en illegitiem geweld een kunstmatige is. De retoriek van oud-president Bush was 'niet zuiver', in de woorden van een militair. Maar, zo beargumenteerde dezelfde militair, 'je hoeft de Taliban niet te zien als de gasten achter 9/11 om te snappen dat ze terroristen zijn'. Bovendien, en hier wezen enkele militairen mij terecht op, ook ik ben niet goed in staat te ver(ant)woorden waar ik de scheiding tussen geoorloofd en ongeoorloofd geweld trek, en in mijn ervaring geldt dit voor de meeste mensen. De militairen trekken een scheiding tussen zichzelf en huurlingen. Hun voorwaarde is dat hun doelwit niet alleen in juridisch opzicht een gerechtvaardigde opponent is, maar ook in hun eigen ogen. Deze morele ondergrens is hun enige punt van 'ideologie'.³

Nederlandse militairen vechten noch voor hun medeburgers noch voor de lokale bevolking, maar voor zichzelf en hun 'maten'. Ze zijn hierin verre van uniek. De meeste gevechtsmilitairen – uit landen die niet zelf direct worden aangevallen – vechten niet uit ideologie of uit haat voor de vijand, maar uit liefde voor elkaar (Bourke 1999: 72; 130, zie ook Sion 2006: 459). De militaire eenheid is de 'wij' waarvoor ze vechten. Een afwezigheid van nationalistische ideologie, als vechtmotivatie, sluit echter nog niet een gevoel van verbondenheid met het 'vaderland' uit.

'Als' het Vaderland? De natie belichamen

Net zoals Nederlanders gaan Amerikanen hoofdzakelijk in dienst voor de sport, de spanning en bovendien de opleidingsmogelijkheden (Wong et al. 2003: 9-10; Segal & Segal 2004: 8). Net als hun Nederlandse collega's noemen Amerikaanse militairen 'fighting for my buddies' als hun belangrijkste vechtmotivatie (Wong et al. 2003: 17).

Tegelijkertijd worden Amerikaanse militairen sinds decennia overspoeld met patriottisme, door de media, politici, burgers en door het leger zelf. Het militaire beroep lijkt onlosmakelijk verbonden met de Amerikaanse vlag, onder welke 'our heros' vechten voor 'freedom' and 'civilization' (zie e.g. Bratta 2009, Wong et al. 2003, Braender 2009). Deze uitspraken en symboliek, die zowel verwijzen naar de natie als naar Westerse moderniteit, vormen de ideeën van de militairen zelf. Dit viel de Amerikaanse legersocioloog Moskos al op in zijn beroemde onderzoek onder Amerikaanse militairen tijdens de Vietnamoorlog (1970). Destijds waren expliciete patriottistische uitingen onder de militairen een taboe (wat door de meeste scriptschrijvers van oorlogsfilms duidelijk vergeten wordt), maar het geloof in de 'beliefs in the legitimacy, and even superiority, of the American way of life' bestond wel degelijk (Moskos geciteerd in Braender 2009: 55). Moskos

3 Of, zouden we kunnen zeggen, de voorwaarde is het punt waaruit blijkt dat de militairen zich moreel superieur achten aan hun opponent, en deze is de ideologie waarmee ze burgerslachtoffers als noodzakelijk kwaad rechtvaardigen. Ik wil echter benadrukken dit niet automatisch te interpreteren als *Westers* superiorisme. Zoals zal blijken is, bijvoorbeeld, een vergelijking met een, in Nederland controversiële, positieve houding tegenover de doodstraf meer op zijn plaats.

noemt dit een latente ideologie. Het taboe op patriottisme is inmiddels verdwenen. Amerikaanse militairen spreken hun gevoel van verbondenheid met de natie wel uit - denk bijvoorbeeld aan de routinematige woorden 'I'm serving my country'. Dit doen zij ook uit zichzelf, bijvoorbeeld op persoonlijke *blogs* (internetlogboeken) (zie Braender 2009). Echter, zoals genoemd is er nog altijd geen sprake van vaderlandsliefde in de expliciete vorm van vechtmotivatie. Dit lijkt tegenstrijdig.

Naar mijn inzicht is het concept 'latente ideologie' nog steeds op zijn plaats met een iets andere interpretatie. Er moet een onderscheid gemaakt worden tussen vechten *voor* de natie en *als* (representatie van) de natie. Amerikaanse militairen vechten, zoals al hun collega's van ISAF, voor zichzelf en voor elkaar. Maar hoewel ze 'not for the nation, not for higher ideals, but for [their] budd[ies]' vechten, zien velen hun strijd tegelijkertijd wel als een 'national sacrifice' (Braender 2009: 333; 335). Het lijkt dat veel Amerikaanse militairen, doordat zij voortdurend overspoeld worden met nationalistische retoriek, de natie als een vanzelfsprekend onderdeel van hun militaire identiteit gaan ervaren.⁴ Hoewel voor stellige uitspraken meer onderzoek op microniveau nodig zou zijn, suggereren de literatuur over Amerikaanse militairen en hun eigen *blogs* sterk dat zij allen vechten *voor* de militaire broederschap, en veel van hen ook *als* belichaming van de natie.

Ik heb nooit een Nederlandse gevechtsmilitair horen zeggen dat hij 'zijn land dient'. Ik heb zeker nooit één de liefde horen verklaren aan de natie. Het tegenovergestelde, uitingen van afkeer, hoorde ik ook niet vaak. Wat opviel was simpelweg de afwezigheid van elke verwijzing naar Nederland.

In mijn gesprekken met Nederlandse militairen onderscheidden zij zich wel vaak, impliciet of expliciet, van collega's op basis van rang, functie en eenheid (anderen zijn dom dan wel *pussies*). Soms deden zij dit zelfs op basis van kazerne (in Assen/Arnhem werken boeren/arrogante Amsterdammers). Maar ze onderscheidden zich niet of nauwelijks op basis van natie. Dit, terwijl ieder van hen tijdens buitenlandse oefeningen en/of missies met andere nationaliteiten heeft samengewerkt. Wanneer ik de militairen expliciet vroeg of zij als Nederlandse militair enige verbondenheid voelden met Nederland of het Westen, reageerden zij ontkennend.⁵

Jan: 'Weet je, ik ben gewoon militair, nou niet per se een militair uit Nederland, of zo. Dat is niet zo interessant.'

Later in het gesprek zegt Jan dat het leger goede militairen opleidt.

TM: 'Dan is het toch heel interessant om militair uit Nederland te zijn? (...)'

Jan: 'Ja, het Nederlandse leger is een goed leger, zo wel. Maar dat heeft niks met Nederland te maken - of misschien wel... maar... ja, niet zo.'

TM: 'Onze jongens!'

Jan: '(lacht) Ja! Daar heb ik dus geen boodschap aan.'

4 Een interessante constatering in dit licht is dat Amerikaanse militairen, net als hun Nederlandse collega's, in hun politieke voorkeur een redelijke afspiegeling vormen van de maatschappij (Inbody 2009: xi).

5 Zie ook de documentaires van Franke (2007), Nijpels (2007) en ter Velde (2010).

Het verschil tussen de uitspraken van Amerikaanse en Nederlandse gevechtsmilitairen lijkt geen toeval. Lopend door Nederlandse straten zal men maar weinig vlaggen tegenkomen. Waar in de Verenigde Staten het stempel 'unpatriotic' een effectieve aanval is op critici van militaire missies (Bratta 2009: 67), zou dit in de Nederlandse samenleving eerder verontwaardiging oproepen. Ook in het Nederlandse leger wordt niet of nauwelijks, in taal noch symbolen, gerefereerd aan de Nederlandse natie, laat staan 'het vaderland'.⁶

Gescheiden identiteiten: De grammatica van segmentatie

Lars: 'Dat vergeten we hier wel 's, met al die linkse rukkens. Je mag hier absoluut niet meer pro-Nederlands zijn, zeg maar, want dan ben je al gelijk racistisch. Dat vind ik een beetje overdreven. En ik vind dat je wel een beetje trots mag zijn, op je land. Dat idee.'

TM: 'En dat was jouw idee ook op uitzending?'

Lars: 'Dat ik dat gedaan heb? Nee, dat was echt puur avontuur. Nee, ja, daar kan ik niets anders van maken. Dat was echt puur voor mezelf.'

TM: '[verbaasd] Dus... dan... maak ik dan een beetje een verkeerde vergelijking, met trots op je land en... eh...?'

Lars: 'Ja, weet je, wij volgen toch gewoon Amerika. Als Amerika naar Irak gaat, gaan wij ook heen. Als Amerika naar Afghanistan gaat, gaan wij ook heen.'

TM: 'Maar wat je net zegt, neem ik aan, dat het je ook niet zoveel uitmaakt...?'

Lars: 'Nee, dat boeit me helemaal niet. Nee, dat boeit me absoluut niet.'

Deze dialoog met Lars is een goede illustratie van de verschillen tussen civiele en militaire zelfpercepties die onder Nederlandse gevechtsmilitairen bleken te bestaan, en van de snelheid en het gemak waarmee ze schakelen tussen deze identiteiten.

De eigen identiteit als een consistent geheel is inderdaad een 'illusion of wholeness' (Ewing 1990). In contexten van massaal geweld zijn zelfpercepties en gedrag vaak nog veel sterker gefragmenteerd. Voor de meeste oorlogsmisdadigers kunnen barbaarse daden en het geciviliseerde dagelijks leven probleemloos naast elkaar bestaan. De Swaan heeft dit fenomeen getheoretiseerd als 'compartimentalisering' (1999).⁷ Compartmentalisering bestaat niet alleen onder militairen die illegitiem geweld plegen, maar onder alle militairen. Ieder van hen leert immers in de opleiding compleet nieuwe *drills* en *skills* letterlijk te belichamen. Rekruten gaan een broederschap vormen en krijgen een collectieve vijand (zie ook Verrips 2004). Hierdoor kunnen onder militairen zeer verschillende wij/zij-constructies naast elkaar bestaan.

6 Zie ook de personeelsbladen van Defensie en de videoreeks over militaire opleidingen van de Koninklijke Landmacht (2010).

7 Dit concept moet niet verward worden met de psychologische term cognitieve dissonantie, die verwijst naar tegenstrijdigheid, wat niet per definitie het geval is en/of soms niet als zodanig ervaren wordt.

De Nederlandse militairen voelen zich *als burger* dan wel verbonden met een Nederlandse en/of Westerse verbeelde gemeenschap, maar *als militair* niet of nauwelijks. Terwijl Amerikaanse militairen lijken te leren om zichzelf als representatie van de Amerikaanse natie te zien, zien Nederlandse militairen zichzelf simpelweg als militair, niet als *Nederlandse militair*. In hun ervaring heeft hun beroep, net als veel andere beroepen, maar weinig te maken met de natie en haar burgers. In andere woorden, er bestaat een rigide scheiding tussen hun zelfperceptie op het civiele niveau en die op het militaire 'sub' niveau. Hoger dan het niveau van de gewapende broederschap strekken de militaire familiebanden zich niet uit. Deze contextafhankelijke classificatiewijze volgt een structuur die Baumann en Gingrich (2004) hebben onderscheiden als de zogeheten grammatica van segmentatie. Hierin bepaalt het specifieke identificatieniveau of mensen als 'wij' dan wel als 'zij' gezien worden. Deze grammatica verschilt kwalitatief van bijvoorbeeld de oriëntaliserende grammatica, waarin een 'wij' wordt geconstrueerd als een absoluut spiegelbeeld van een 'zij', en zo een fundamentele scheidslijn wordt getrokken tussen de twee categorieën (Baumann 2004: 20-21).⁸ Oriëntalisering is onderliggend aan de wij/zij-constructies die Amerikaanse en Europese burgers uiten - en dus ook Nederlandse militairen *als burger* - wanneer zij hun burgerschap definiëren als beschaving en moderniteit tegenover de primitiviteit en traditie van andere naties. Ik zal later terugkomen op beide grammatica's en het belang van het onderscheid ertussen. Om de verschillende implicaties ervan te kunnen begrijpen is het nodig om eerst te kijken naar de zij-constructies van de militairen.

Zij

Nagenoeg alle militairen die ik sprak vonden dat Afghanen 'nog in de Middeleeuwen hangen'. Dit had vooral een negatieve betekenis. De militairen vertelden me dat de Afghaanse burgers in hun ervaring 'een primitieve bevolking' waren, waar 'eigenlijk niet mee te praten [viel]' en onder wie eerwraak en kindermisbruik 'de normaalste zaak van de wereld' was. Soms doelden de militairen met de Middeleeuwenmetafoor ook op positieve aspecten. 'Zij hebben echt krijgerbloed', en 'die mensen daar hebben echt veerkracht', in tegenstelling tot 'het verwende Westen', zeiden sommigen. De weinige positieve uitspraken reflecteren echter hetzelfde type retoriek als de negatieve oordelen. De militairen fixeerden de Afghanen op een tijdslijn, als een onderontwikkelde culturele tegenpool van de eigen natie/het Westen.

8 De drie zogeheten grammatica's die de auteurs onderscheiden zijn die van segmentatie, oriëntalisering en encompassment, geïnspireerd door respectievelijk E.E. Evans-Pritchard (1940), Edward Said (1979) en Louis Dumont (1966). De derde grammatica, *encompassment* ('omsluiting'), pretendeert zowel overeenkomsten als verschillen met de 'zij' te erkennen. Maar de 'gemeenschappelijke' noemer wordt alleen bepaald, en gerepresenteerd, door de omsluitende 'wij', waarbij aan de 'zij' geen recht op zelfclassificatie wordt toegekend. Het concept 'oriëntalisering' heeft in het gebruik door Baumann en Gingrich overigens op zich niets meer van doen met 'de Oriënt' (Baumann 2004: 20-25).

De militairen die nog nooit waren uitgezonden uitten dezelfde opvattingen als de veteranen. Deze opvattingen volgen bovendien de retoriek die ook onder hun medeburgers in Europa en Noord-Amerika heerst. Een aanzienlijk deel van de burgers trekt een scheidslijn tussen 'hun' samenleving en een primitieve 'cultuur van de islam'. Van degenen die zich afkeren van deze reïficatie maken veel, bij wijze van verdediging, een onderscheid 'not between good and bad persons (...) who both happen to be Muslims, but between good Muslims and bad Muslims' (Mamdani 2002: 767). Ze trekken een scheiding tussen zogenoemde traditionele moslims en gematigde moslims (i.e. verlicht volgens Westers voorbeeld) (ibid). Hieruit volgt dat de wij/zij-constructies van militairen al grotendeels in hun thuisland zijn ontstaan. Doordat de militairen als burger, in relatie tot andere 'zij's', culturele wij-percepties hebben ontwikkeld, uitten zij in Afghanistan als burger dergelijke zij-constructies.

De Taliban en de Afghaanse burgers maken onderdeel uit van dezelfde primitieve 'ander'. Dit lijkt weinig goeds te impliceren voor de scheiding die militairen moeten handhaven tussen de gewapende vijand, de krijgsgevangene en de burger.

Als militair: 'Ze doen maar lekker wat ze willen' versus 'Eat some, turban head!'

Amerikaanse militairen spreken, zoals hun collega's wereldwijd, over hun vijand als 'klootzakken', 'lafbekken' et cetera. Daarnaast gebruiken zij culturele en religieuze termen als 'Arabs', 'Muslims' en 'turban heads' als synoniem voor de Taliban.⁹

Deze uitspraken staan niet op zichzelf. De missies in Irak en Afghanistan werden door Amerikaanse politici en kranten gekaderd als een 'civilization's fight' tegen terreur (Bratta 2009: 240). Deze retoriek is niet beperkt gebleven tot het niveau van politiek en media. Al decennia lang – dus al sinds lange tijd voor de aanslagen op de Twin Towers - leren Amerikaanse militairen ook van hun meerderen in het leger hun opponenten te zien als 'evil', 'primitive' en 'barbaric': als 'foes of civilisation' (Bar & Ben-Ari 2005: 144). Voor de missies in Irak en Afghanistan leerden ze bovendien over de 'Arab psyche' of de 'Arab mind'¹⁰, die zich zou kenmerken door fundamentalisme en schaamte (Ooink 2008: 50).

Het beeld dat het Amerikaanse leger van de Afghaanse burgerbevolking heeft gevormd is opvallend gelijk aan dat van de vijand. Sinds enkele jaren lijkt in enkele divisies een minder hiërarchisch en meer genuanceerd cultuurbegrip te ontstaan, maar wat nog heerst is een zeer essentialistische visie op cultuur (Brown 2008). In ieder geval in 2006 konden Amerikaanse militairen in hun *pocket book* bijvoorbeeld lezen dat er fundamentele verschillen bestaan tussen het 'Western perspective' en het 'Arab perspective'. Het eerste zou zich kenmerken door 'modernity', 'individual rights' en 'improv[ing] standards of living', het laatste door 'islamic tradition', 'shame' en 'paranoia' (U.S. Army Training and Doc-

9 Zie documentaires in bronnenlijst. De Engelstalige citaat in de tussenkop is een uitspraak van een Amerikaanse militair in de documentaire van Hetherington & Junger (2010: min. 20).

10 Het idee van de 'Arab Mind' is ironisch genoeg gebaseerd op het gelijknamige, intussen beruchte, boek van de cultureel antropoloog Patai (1973) uit een tijd dat delen van de antropologie eerder stereotypen produceerden in plaats van deconstrueerden.

trine Command 2006: 12-13, zie ook Brown 2008). Dit wil zeggen, dezelfde inferieure *Arab mind* die het leger aan de Taliban toeschreef, gebruikte het om de bevolking te portretteren.

De zogenoemde 'Dutch Approach' – gericht op respectvolle communicatie met de lokale bevolking – is inmiddels zo *Dutch* niet meer. Maar het Amerikaanse leger hanteerde in Irak en Afghanistan, naast een zogeheten benadering van 'winning hearts and minds', ook andersoortige strategieën. Amerikaanse militairen gebruikten religieus vernederende verhoortactieken voor hun krijgsgevangenen, zoals het gebruik van muziek met godslasterende teksten (wat volgens de Conventie van Genève onder illegitieme oorlogspraktijken valt) (Worthington 2008, 15 december, zie ook Brown 2004). Tot voor kort verbrandden zij op grote schaal opiumvelden, die een bron van inkomsten zijn voor de Taliban maar vooral ook één voor Afghaanse burgers (DeYoung 2010, 8 april). Gezien vanuit het hierboven geschetste zal het gebruik van deze strategieën niet verbazen.

'Natuurlijk zijn de Taliban radicale moslims', antwoordden de Nederlandse militairen wanneer ik hiernaar vroeg. Toch spraken zij vaak pas over de Taliban als moslims na expliciete vragen van mijn kant.

TM: 'En, wat je natuurlijk vaak hoort, is de islam als het grote probleem in het hele gebeuren.'

Vincent: 'Ja, dat is voor *hun* heel belangrijk. Ze blazen zich op voor Allah. Ja, (lacht) dat is hun *motivator*... Maar ja...'

Later in het gesprek kom ik terug op dit onderwerp.

TM: 'Maar dat ze moorden voor Allah, da's toch wel gevaarlijk. Want, zeg maar, de Taliban haat vooral alles wat lijkt op het Westen.'

Vincent: 'Ja, inderdaad. (stille) Ja, leuk voor hun (lacht).'

In al mijn gesprekken noemden Nederlandse militairen slechts drie keer uit zichzelf de islam in relatie tot de Taliban. In de honderden zelfgemaakte videoclips die ik zag en in alle Nederlandse documentaires die ik ken zijn de verwijzingen naar de islam op twee handen te tellen. Ook in het opwerktraject ter voorbereiding van de missie van het Nederlandse leger werd de islam amper genoemd in relatie tot de Taliban, zo vertelden de militairen me. Wanneer ik uitdrukkelijk begon over de rol van de islam in terrorisme was hun letterlijke en vaak enige reactie: 'dat interesseert me niet zo'. Ze wisten niet zo goed wat ze aanmoesten met mijn vragen hierover.

Hoe de militairen hun vijand *wel* zagen hadden ze al met gemak geformuleerd voordat ik vragen over de overtuiging van de Taliban begon te stellen.

Mushin: 'Het zijn gewoon Taliban. (...) Je hebt burgers, en je hebt Taliban. Ja, je weet alleen niet wie wie is...'

TM: 'Heb je ook echt haat tegen de Taliban?'

Sjaak: 'Ja, ik haatte de Taliban wel. Een vijand is een vijand, of het nou de Taliban of een koe of een eekhoorn is.'

Naast de morele voorwaarden die werden gesteld aan gevechtsbereidheid was hun vijand simpelweg 'een vijand'. (Alleen een kwaadwillige kan uit Sjaak's citaat halen dat hij graag koeien en eekhoorns neerschiet.) Merk op dat Sjaak zijn haat in de verleden tijd formuleert. Dit onderstreept nog eens de sterke contextafhankelijkheid van het Nederlandse vijandbeeld van de Taliban. De haat van de Nederlandse militairen was er één van tijdelijke, beroepsmatige (des)identificatie, niet een haat voortkomend uit een religieus-cultureel vijandbeeld dat de context van de missie overstijgt.

De religie en cultuur van de lokale bevolking was in verband met de *Dutch Approach* wel relevant voor de militairen. In hun handboekje konden zij lezen: '[o]nze cultuur is individualistisch, de Afghaanse is groepsbepaald. Men heeft elkaar ook harder nodig (zeker in de winter) om te overleven.' Dergelijke 'feitjes' worden in het boekje steeds in hun context verklaard. In de uitleg van 'de Afghaanse cultuur' wordt bovendien evenveel ruimte besteed aan de islam als aan de specifieke culturele gebruiken van de islamitische Pashtun, die in de Afghaanse provincie Uruzgan de grootste bevolkingsgroep uitmaken (zie Koninklijke Landmacht 2008).

De militairen kenden de '*do's and don'ts*' in contact met burgers. Ze vermeden bijvoorbeeld (oog)contact met vrouwen en dronken tijdens de Ramadan geen water in het bijzijn van de bevolking. Maar behalve als 'tactisch' communicatiemiddel bleken de gebruiken en overtuigingen van de Afghanen hen niet veel te interesseren, in positieve noch negatieve zin.

Henk: 'Als je met hun praat, is het meer alsof je praat met een Nederlander uit 1100 of zo... Zo van "ik wil een goed leven leiden, ik wil God dienen". En ja, toen waren wij net zo fanatiek in onze geloofsovertuiging als zij daar nu zijn. (...)'

TM: 'Ja. Wat zouden zij dan kunnen leren van het Westen?'

Henk: 'Wat zij kunnen leren van het Westen? Dat interesseert mij niet zo... Dat is niet aan mij.'

De militairen vonden de leefwijze van de Afghaanse burgers middeleeuws. Maar ze zagen dit gewoonweg niet als een zaak van enig belang voor hun militaire missie.

Deze 'desinteresse' is niet in strijd met de formele *Dutch Approach*. Het tegendeel is eerder waar, zoals blijkt uit de woorden waarmee Henk in het hierboven geciteerde gesprek vervolgt:

Henk: 'Ik vind dat wij wel meer kunnen leren van hun, of in ieder geval kunnen accepteren dat zij niet streven naar een maatschappij zoals dat van ons. (...) Hier zo zitten en met eh... schaars geklede vrouwen, en hier een biertje drinken. Daar streven zij helemaal niet naar.'

Juist door de 'desinteresse' in de 'middeleeuwse' Afghaanse religie en cultuur werden deze niet het object van een civilisatieoffensief of een te misbruiken instrument in de Nederlandse strijd tegen de Taliban. Niet de krijgsgevangene, niet de

burger, maar alleen de gewapende vijand was een gerechtvaardigd doelwit in hun wij/zij-constructies.

Oriëntalisering en segmentatie

In het voorgaande behandelde ik verschillen in de zogeheten opwerktrajecten voor missies van het Amerikaanse en het Nederlandse leger. Het lijkt wellicht vanzelfsprekend dat de verschillende zij-constructies van militairen hier rechtstreeks uit voortkomen. Uit de weinige onderzoeken die hiernaar zijn gedaan komen interessante bevindingen naar voren. De ideeën van militairen over Afghanistan en de Taliban bleken voor en na hun opwerktraject nagenoeg gelijk te zijn gebleven (Ooink 2008). Dit betekent dat de verschillen tussen het Nederlandse en het Amerikaanse opwerktraject eerder het *resultaat* dan de *oorzaak* van verschillen in militaire zij-percepties zijn.

De verschillende zij-constructies van Amerikaanse en Nederlandse militairen lijken direct verband te houden met constructies die al ver voorafgaand aan hun opwerktraject werden ontwikkeld: hun wij-percepties. Beide partijen articuleerden hun burgerschap op eenzelfde manier. De in Europa en Noord-Amerika heersende definitie van burgerschap construeert een nationale/Westerse cultuur en positioneert deze op een tijdslijn als ver vooruitlopend op andere culturen: 'wij' zijn 'modern' en 'beschaafd', 'zij' zijn 'traditioneel' en 'primitief'. Aan de 'zij' kunnen tegelijkertijd goede en negatieve eigenschappen worden toegekend, maar op een wijze die een absolute scheiding tussen de categorieën reflecteert en produceert. Met deze wijze van identificatie met de natie volgen burgers een typische grammatica van oriëntalisering (Baumann 2004: 20).

De Amerikaanse militaire organisatie hanteert eveneens een sterk oriëntaliserende classificatiewijze in relatie tot de natie. Wanneer Amerikaanse militairen deze overnemen, en dus het gevoel ontwikkelen een Amerikaanse cultuur en een Westerse beschaving te representeren, leidt dit haast onvermijdelijk tot het idee te vechten tegen de vijandelijke tegenpool hiervan. Dit heeft tot gevolg dat zij naast een fysieke eveneens een categorische vijand bestrijden, die niet alleen door de gewapende vijand, maar ook door krijgsgevangenen en burgers belichaamd wordt.¹¹

Nederlandse gevechtsmilitairen hanteren de sterk contextafhankelijke en dynamische grammatica van segmentatie. Zij vochten in Afghanistan niet voor hogere waarden, maar alleen voor hun militaire broederschap. Voor deze 'wij' was niet een culturele categorie, maar alleen de gewapende opponent een relevante 'zij'. Dat de opponenten in kwestie de strijd zouden zien als een oorlog tussen het Westen en de Islam was hun eigen zaak, niet een zaak van de Nederlandse militairen. Door deze 'desinteresse' van de militairen in religieuze en culturele wij/zij-constructies konden zij krijgsgevangen en burgers blijven zien als een derde, buitenstaande partij.

11 De beschavingsretoriek lijkt wellicht een grammatica van zeer militante *encompassment* (zie noot 8) te volgen: 'het niet-Westen moet beschaafd worden'. Maar in de praktijk blijft alleen een grammatica negatieve oriëntalisering over: 'het beschaafde Westen versus het onbeschaafde niet-Westen'.

De grammatica's van oriëntalisering en segmentatie resulteren in zeer verschillende manieren van categorisering. Maar de ander *wordt* nog gecategoriseerd - er is sprake van 'wij' en 'zij' - en dit betekent dat in beide grammatica's wel het bestaansrecht van de ander wordt erkend. Collectief geweld ontstaat pas wanneer de 'zij' het recht op bestaan wordt ontnomen door de 'wij': wanneer 'there is no grammar left in which the other can be construed as a legitimate other'. Collectief geweld 'explodeert' wanneer elk eerder bestaand wij/zij-schema 'implodeert' en er enkel nog plaats lijkt te zijn voor 'wij' of 'zij' (Baumann 2004: 43). Een implosie komt nooit uit het niets: het zijn de wij/zij-constructies zelf die maken dat ze op hun eigen inwaartse bezwijking afstevenen.

Illegitiem geweld

De, naar mijn weten, enige gerapporteerde illegitieme geweldplegingen door Nederlandse militairen in Irak en Afghanistan zijn de twee volgende. Het eerste incident betreft een marinier die in 2003 een Irakese burger met een gericht 'waarschuwingsschot' doodde. Er leek geen sprake te zijn van een dreigende situatie (Olsthoorn 2009: 146). Hij is hiervoor vrijgesproken, hoewel twijfel bestaat over de betrouwbaarheid van de getuigenverklaringen van zijn collega's. Het tweede incident, ook in 2003 in Irak, bestond uit de vernedering van een Saoedische gedetineerde door een aantal militairen. Tijdens ondervragingen bleef de gedetineerde onnodig geboeid en geblinddoekt. De militairen stelden hem voortdurend bloot aan *white noise*, een zeer hinderlijke ruis, wat geoorloofd was maar waarvan de noodzaak werd betwijfeld. Ook gooiden zij tijdens de verhoren water over de gedetineerde heen, bij wijze van sanctie, wanneer hij zweeg. Naar verluidt, maar onbevestigd gebleven, hebben zij hem bovendien met een elektrische wapenstok stroomstoten toegediend (Commissie van den Berg 2007: 72-73).

De commissies die deze incidenten onderzochten stelden dat er in beide gevallen conflicten tussen verschillende eenheden waren ontstaan, waardoor de militairen in kwestie geïsoleerd gingen werken (ibid: 19-21). Daarnaast bestond er frustratie onder de militairen omdat zij sterk beperkt werden in hun handelen. Dit zou ook hebben bijgedragen aan de autonomie die de militairen zichzelf toewezen (ibid: 7). De geweldplegingen lijken te zijn voortgekomen uit het doorslaan van superioriteitsgevoelens in relatie tot de directe militaire eenheid ten opzichte van andere eenheden en de slachtoffers.

Van illegitiem geweld gepleegd door Amerikaanse militairen in Irak en Afghanistan zijn twee van de meest bekende voorvallen de volgende. In 2010 stelden veelede Amerikaanse militairen in Afghanistan een zogenoemd 'kill team' samen en zij vermoordden willekeurige 'savages' en 'haji' (een respectvolle term voor vrome moslims getransformeerd tot scheldwoord). Ze verzamelden de vingerkootjes en tanden van hun slachtoffers als oorlogstroofeën en poseerden voor de camera met hun vangst (Boal 2011, 27 maart in *Rolling Stone*; Joya 2011, 23 maart in *The Guardian*). De foto's roepen de herinnering op aan een andere oorlogsmisdaad: de martelingen in de Irakese gevangenis Abu Ghraib. In 2004 dwongen Amerikaanse militairen er meer dan tien krijgsgevangenen naakt te

poseren voor de camera en homoseksuele handelingen uit te voeren. Ook werden de gevangenen door een vrouwelijke militair aan een hondenriem door de gevangenis gesleept. De daders hadden geen buitengewoon stressvolle gebeurtenissen meegemaakt. Ze hadden evenmin directe collega's verloren. Wel hadden ze geleerd van hun meerderen dat ze 'Arabs' konden breken wanneer ze hen zouden blootstellen aan zogenaamde typisch islamitische taboes. Deze taboes waren naaktheid, homoseksualiteit en vrouwelijke dominantie (Butler 2008: 16-17, Hersh 2004, 25 mei in *The New Yorker*).

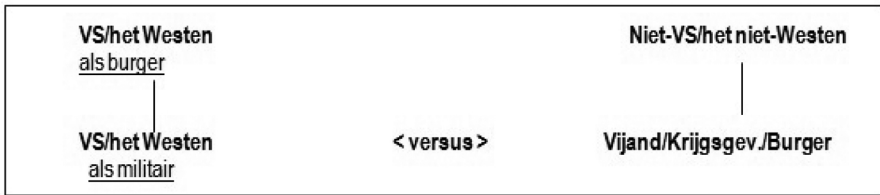
Beide Amerikaanse collectieven pleegden hun daden waarschijnlijk niet, of niet alleen, vanuit persoonlijke haat of als representanten van hun *brothers in arms*. Wat bovenal uit de incidenten lijkt te spreken, is de verbeelding van de barbaarse cultuur van Afghanen en Irakezen tegenover de eigen superieure cultuur. Hieruit blijkt de kracht van verbeelding. De militairen in kwestie demonstreerden met hun daden immers vooral hun eigen 'primitieve' manier van oorlogsvoering. Aangenomen dat een sterk oriëntaliserend wij/zij-schema inderdaad onderliggend was aan de geweldplegingen, dan zijn zij voortgekomen uit een *gecreëerde* culturele kloof, een kloof die op zijn beurt door de daden werd gereproduceerd (Butler 2008).

'Either you're with us or against us' versus 'wij, zij en de derde partij'

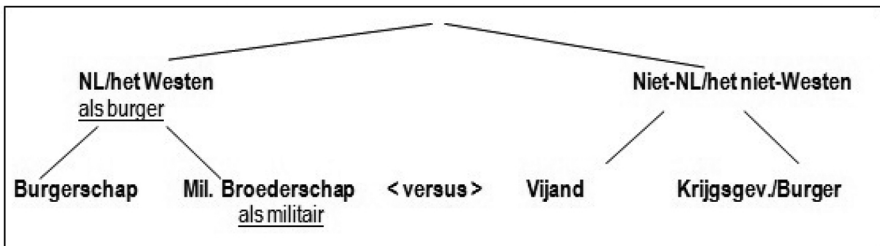
Er zijn vele malen meer Amerikaanse dan Nederlandse militairen naar Irak en Afghanistan uitgezonden. Ook hebben Amerikanen er in meer gevaarlijke situaties verkeerd. Hierdoor zijn onder hen, in zowel absolute als relatieve getallen, veel meer militairen gewond geraakt en gesneuveld dan onder Nederlanders. Deze feiten verklaren - deels - het grotere aantal illegitieme geweldplegingen door het Amerikaanse leger. De hier gemaakte vergelijking van Nederlandse en Amerikaanse militairen moet dan ook, zo wil ik nog eens benadrukken, vooral gezien worden als een analytisch instrument, niet als een complete en gesloten vergelijking. Dit neemt niet weg dat er duidelijke kwalitatieve verschillen tussen de genoemde Nederlandse en Amerikaanse geweldplegingen bestaan.

Die verschillen blijken vooral uit de beschreven vernedering van een krijgsgevangene door Nederlanders vergeleken met die door Amerikanen in Abu Ghraib. De Nederlandse misdaad leek het resultaat van ontstane arrogantie binnen de eenheid in kwestie. In de krijgsgeschiedenis zijn er talloze moorden gepleegd vanuit collectieve hoogmoed of apathie voortkomend uit voortdurende stress, of juist vanuit een gemeenschappelijke woede veroorzaakt door gesneuvelde collega's. Doordat militaire groepsvorming universeel is, zijn er ook wereldwijd misdaden voortgekomen uit doorgesloten wij/zij-constructies op het niveau van de 'broederschap' (zie Verrips 2004). Maar de relatief meeste en meest grensoverschrijdende militaire misdaden van de afgelopen decennia zijn gepleegd tegen groepen die werden gezien als cultureel en raciaal wezenlijk verschillend (Bourke 1999: 193). Wat opvalt aan de door Nederlanders gepleegde misdaad is de afwezigheid van vernedering van religieuze en culturele aard. Het voorval in Abu Ghraib reflecteerde en creëerde daarentegen een sterk orientalistische 'clash of civilizations'.

Figuur 1 *Oriëntaliserende wij/zij-constructies onder Amerikaanse gevechtsmilitairen*

Figuur 2 *Oriëntaliserende en gesegmenteerde wij/zij-constructies onder Nederlandse gevechtsmilitairen*

Geweld vanuit ‘groeps-megalomanie’ kan evenveel leed berokkenen als geweld vanuit ‘culturele megalomanie’. In dat opzicht bestaat er niet per definitie een verschil tussen beide soorten geweld. De onderliggende identificatievormen verschillen echter wel sterk van elkaar, zowel in kwalitatief opzicht als in vermijdbaarheid (zie schema 1 en 2). Een sterk gevoel van verbondenheid met een militaire broederschap is noodzakelijk voor gevechtsbereidheid. Bovendien, in de wij/zij-constructie op dit niveau – i.e. ‘de gevechtsbereide eenheid versus de gewapende vijand’ – vormen burgers en krijgsgevangenen in principe juist een buitenstaande partij, die beschermd moet worden. Het lijkt dat het gevaar op grensoverschrijdende groepssolidariteit alleen ingedamd zou kunnen worden door *externe* middelen, zoals krachtig leiderschap en trainingen in zelfdiscipline en ethiek (Winslow 2004: 14).

Groepscohesie staat in sterk contrast met vaderlandsliefde. In de militaire wetenschappen is het al sinds decennia bekend dat een gevoel van verbondenheid met het vaderland onnodig is voor gevechtsbereidheid (zie e.g. Braender 2009: 58). Vaderlandsliefde die zich uit in het idee te vechten tegen een culturele vijand is niet alleen onnodig voor militaire professionaliteit, maar ondermijnt deze zelfs per definitie. Het risico waar ik hier op doel betreft meer dan het verband tussen desidentificatie en grensoverschrijdende praktijken. Desidentificatie kan geweldpleging tegen burgers en krijgsgevangenen stimuleren - van ‘collateral damage’ tot gericht geweld - maar maakt op zich nog niet dat zij in dezelfde categorie vallen als de te bestrijden opponent. De perceptie van een gevechtsmis-sie als een strijd tegen culturele opponenten vervaagt de grenzen tussen deze groepen wel, en wel per definitie. De binaire oppositie ‘wij, de beschaafde natie versus zij, de

barbaarse vijand van de natie' wijst automatisch naast de gewapende vijand ook iedere ongewapende als potentieel doelwit aan. Al lang voordat de missie start geldt dan, of dit nu uitdrukkelijk zo verwoord wordt of niet: 'either you're with us or you are with the terrorists' (oud-president Bush geciteerd in Bratta 2009: 240).

Conclusie en reflecties

Een gevoel van verbondenheid met de natie kan samengaan, en zelfs verband houden, met de erkenning van andere samenlevingen als gelijkwaardig. De oriëntaliserende vorm die in de Europese en Amerikaanse burgermaatschappij heerst, sluit gelijkwaardigheid echter uit. In het leger ondermijnt deze vorm de professionaliteit van militairen. In een verbeelde strijd tussen de natie en haar culturele vijanden vervagen de grenzen tussen de categorieën van gewapende en ongewapende 'anderen'. Zo kunnen ook krijgsgevangenen en burgers al snel een gerechtvaardigd instrument of zelfs doelwit gaan vormen.

Nederlandse militairen combineren de oriëntaliserende grammatica met één van segmentatie. De meesten van hen voelen zich als burger verbonden met een superieure nationale en/of Westerse cultuur, maar voor geen van hen heeft hun beroep iets van doen met een Westers 'volk' of een Nederlands 'vaderland'. Hoewel ook deze gesegmenteerde identiteitspercepties niet beschermen tegen de risico's van groepsloyaliteit, en ze geen garantie kunnen bieden voor het uitblijven van cultureel geweld, vormen ze wel een muur voor de valkuil van oriëntalisering. Door de afwezigheid van binaire wij/zij-constructies in de context van de missie blijven burgers en krijgsgevangenen in principe een derde partij.

Uit deze conclusies blijkt het belang van meer inductief, etnografisch onderzoek naar militarisme. Tot nu toe worden percepties van militairen – en ook die van andere actoren – nog te vaak (impliciet) gelijk gesteld aan retoriek op de niveaus van de staat en instituties, onbewust of bij gebrek aan materiaal (Butler 2008, Dutton et al. 2005, Gupta 2001, Soeters et al. 2007, Tilly 2003). Dit leidt er bijvoorbeeld toe dat aan Europese en Noord-Amerikaanse militairen nationalistische opvattingen toegekend worden, terwijl dit ten dele niet correspondeert met de werkelijkheid (zie e.g. Blocq 2010). De bestudeerde opvattingen onder militairen zijn gevormd door dominante discoursen, maar ze zijn hier niet identiek aan. Het is ook om deze reden dat de hier gemaakte vergelijking met de percepties van Amerikaanse militairen alleen van tentatieve aard kon zijn. Ik heb mij noodgedwongen vooral gebaseerd op literatuur over het Amerikaanse leger als instituut. Eventueel etnografisch vervolgonderzoek onder Amerikaanse gevechtsmilitairen zou meer licht kunnen werpen op hun ervaringen en op hoe deze zich verhouden tot die van militairen van andere krijgsmachten.

Op een meer theoretisch niveau demonstreert dit artikel dat studies naar 'othering' ('zij') en identiteitsvorming ('wij') als geïsoleerde fenomenen altijd relevante verbanden zullen missen. Door inachtneming van beiden in mijn onderzoek, in combinatie met de inductieve benadering, kon de simultane aanwezigheid van zeer verschillende wij/zij-percepties worden belicht. Er zijn altijd meerdere niveaus van identificatie, zoals het hier onderscheiden niveau van de

primaire groep (de 'brothers in arms') en die van de natie (het 'vaderland'). Ook zijn er kwalitatief verschillende manieren – grammatica's - waarop men zich in relatie tot anderen kan identificeren. Bovendien kunnen meerdere 'identiteiten', zoals militair en burger, als gescheiden segmenten naast elkaar bestaan. Als de in de inleiding genoemde studies naar militair geweld in onder andere Somalië, Vietnam en Rwanda dergelijke onderscheidingen hadden gemaakt, zou dit mogelijk sterk hebben bijgedragen aan hun inzichten. Het had kunnen leiden tot zowel meer specifieke verklaringen als beter te generaliseren analyses om te komen tot meer algemene theorievorming. Immers, de genoemde soorten wij/zij-percepties worden op wezenlijk verschillende manieren geuit, met verschillende implicaties, en juist de afbakening ervan is nodig om ze toe te kunnen passen op andere situaties.

Met dit artikel hoop ik te hebben laten zien dat de 'military mind' net zo min als de 'Arab mind' bestaat. Hiermee doel ik, ten eerste, op de complexiteit van identificatieprocessen. Daarnaast bedoel ik ermee dat militairen niet een homogene groep zijn, niet een 'soort mensen'. Tot slot doel ik op het volgende. Er bestaan onder militairen opvattingen die, samengenomen, wel degelijk verschillen van heersende ideeën in de sociaal-wetenschappelijke 'subcultuur', zoals die over militaire interventie en (geoorloofd) geweld. Ik wil ervoor waarschuwen om 'afwijkende' opvattingen bij voorbaat te interpreteren als een gebrek aan zelfreflectie of als een teken van Westers superiorisme. Ongeacht de uiteindelijke juistheid van dergelijke conclusies, komt zo een overhaaste interpretatie zelf eerder in de buurt van ethnocentrisme.

Dankbetuiging

Mijn dank gaat uit naar alle militairen die mij hun tijd en verhalen hebben gegeven. Ik dank Rob van Ginkel, Willem de Koster, Don Weenink en twee anonieme referenten voor hun uitvoerige commentaar op eerdere versies van deze tekst. Ook ben ik veel dank verschuldigd aan Alex Strating, die mij begeleidde tijdens het schrijven van de thesis waarop deze tekst is gebaseerd.

Literatuur

- Bar, N. & Ben-Ari, E. ((2005) Israeli Snipers in the Al-Aqsa Intifada: Killing, Humanity and Lived Experience. *Third World Quarterly* 26(1): 133-152.
- Baumann, G. & Gingrich, A. (eds.) (2004) *Grammars of Identity/Alterity: A Structural Approach*. Londen: Berghahn Books.
- Baumann, G. (2004) Grammars of Identity/Alterity: A Structural Approach. In: Baumann, G. & Gingrich, A. (eds.) *Grammars of Identity/Alterity: A Structural Approach*. Londen: Berghahn Books: 18-50.
- Ben-Ari, E., Lerer, Z., Ben-Shalom, U. & Vainer, A. (2010) *Rethinking Contemporary Warfare: A Sociological View of the Al-Aqsa Intifada*. New York: State University of New York Press.

- Boal, M. (2011, 27 maart) The Kill Team: How U.S. Soldiers in Afghanistan Murdered Innocent Civilians. *Rolling Stone*. Verkrijgbaar via <<http://www.rollingstone.com/politics/news/the-kill-team-20110327>>.
- Bosman, F., Richardson, R. & Guns, N. (2006) *Kleur Bekennen? Evaluatie van het Etnisch Cultureel Minderhedenbeleid Defensie 2000-2005*. Breda: Nederlandse Defensie Academie.
- Bourke, J. (2000) *An Intimate History of Killing: Face to Face Killing in Twentieth Century Warfare*. Londen: Granta Books.
- Braender, M. (2009) *Justifying the Ultimate Sacrifice: Civil and Military Religion in Frontline Blogs*. Ongepubliceerd Proefschrift. Aarhus: Aarhus University. Verkrijgbaar via: <<http://www.politica.dk/showarticle.asp?articleID=528>>.
- Bratta, P.M. (2009) Flag Display Post-9/11: A Discourse on American Nationalism. *The Journal of American Culture* 32(3): 232-243
- Brown, K. (2008) "All They Understand Is Force": Debating Culture in Operation Iraqi Freedom. *American Anthropologist* 4(110): 443-453.
- Bryman, A. (2004) *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Butler, J. (2008) Sexual Politics, Torture and Secular Time. *British Journal of Sociology* 59(1): 1-23.
- Commissie van den Berg (2007) *Onderzoek Ondervragingen in Irak*. Den Haag: Ministerie van Defensie, 18 juni.
- DeYoung, K. (2010, 8 april) U.S. Now Focused On Getting Rid Of Taliban Instead of Opium Crops In Afghanistan. *Washington Post*. Verkrijgbaar via: <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/04/07/AR2010040704410.html>>.
- Dumont, L. (1966) *Homo Hierarchicus: Essai sur le Système des Castes*. Parijs: Gallimard.
- Dutton, D., Boyanowsky, E., & Bond, M. (2005). Extreme Mass Homicide: From Military Massacre to Genocide. *Aggression and Violent Behavior*, 10(4): 437-473.
- Evans-Pritchard, E. E. (1940) *The Nuer: The description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic people*. Oxford: Clarendon.
- Ewing, K. P. (1990) The Illusion of Wholeness: Culture, Self and the Experience of Inconsistency. *Ethos* 18(3): 251-278.
- Gupta, D. K. (2001) *Path to Collective Madness: A Study in Social Order and Political Pathology*. Westport, CT: Praeger.
- Gusterson, H. (2007) Anthropology and Militarism. *Annual Review of Anthropology* 36: 155-175.
- Hastenbergh, C. van (2009) *Uniciteit in Uniformiteit. Geestelijke Verzorging en de Militair in de Groep*. Ongepubliceerde Masterscriptie. Utrecht: Universiteit van Humanistiek. Verkrijgbaar via: <<http://igitur-archive.library.uu.nl/human/2010-0115-200341/UUindex.html>>
- Hersh, S.M. (2004, 25 mei) The Gray Zone: How a Secret Pentagon Program Came to Abu Ghraib. *The New Yorker*. Verkrijgbaar via <http://www.newyorker.com/archive/2004/05/24/040524fa_fact>.
- Inbody, D.S. (2009) *Grand Army of the Republic or Grand Army of the Republicans? Political Party and Ideological Preferences of American Enlisted Personnel*. Austin: University of Texas.
- Joya, M. (2011, 23 maart) Kill Teams in Afghanistan: The Truth. *The Guardian*. Verkrijgbaar via <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/cifamerica/2011/mar/30/kill-team-photos-afghanistan-us>>.
- Koninklijke Landmacht (2008) *Infoboekje*. Zakboekje voor militairen die naar Afghanistan uitgezonden worden. Eigen collectie.

- Mamdani, M. (2002) Good Muslim, Bad Muslim: A Political Perspective on Culture and Terrorism. *American Anthropologist* 104(3): 766–775.
- Mepschen, P., Duyvendak, J.W. & Tonkens, E. (2010) Sexual Politics, Orientalism and Multicultural Citizenship in the Netherlands. *Sociology* 44(5): 962-979.
- Meulen, J. van der & Soeters, J. (2005) Dutch Courage: The Politics of Acceptable Risks. *Armed Forces and Society* 31(4): 537-558.
- Moskos, C. C. (1970) *The American Enlisted Man: The Rank and File in Today's Military*. New York: Sage Publications.
- NIOD (2002) *Srebrenica: een 'Veilig' Gebied. Reconstructie, Achtergronden, Gevolgen en Analyses van de Val van een Safe Area*. Amsterdam: Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentaire.
- Olsthoorn, P. (2009) Ethics Education for Operations other than War: The Dutch Approach. In: Carrick, D. Connelly, J. & Robinson, P. (eds.) *Ethics Education for Irregular Warfare*. Surrey: Ashgate, 145-158.
- Ooink, B. (2008) *The Cultural Backpack: Training Soldiers to Operate in Unfamiliar Environments*. Ongepubliceerde Masterscriptie. Radboud Universiteit Nijmegen, Faculteit der Managementwetenschappen, Sociale Geografie. Verkrijgbaar via: <<http://socgeo.ruhosting.nl/content/courses/masterscripties.html>>.
- Patai, R. (1973) *The Arab Mind*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Said, E. (1979) *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. Londen: Penguin Books.
- Segal, D.R. & Segal, M.W. (2004) America's Military Population. *Population Bulletin* 5(94): 18-20.
- Semelin, J. (2007) *Purify and Destroy: The Political Uses of Massacre and Genocide*. Londen: Hurst & Company.
- Simons, A. (1999) War: Back to the Future. *Annual Review of Anthropology* 28: 73-108.
- Sion, L. (2006) Too Sweet and Innocent for War? Dutch Peacekeepers and the Use of Violence. *Armed Forces & Society* 32(3): 454-474.
- Soeters, J.M.M.L., Berg, C.E. van den, Varoğlu, A.K., & Sığrı, U. (2007). Accepting Death in the Military: A Turkish–Dutch Comparison. *International Journal of Intercultural Relations* 31(3): 299-315.
- Swaan, A. de (1999) Dycivilisatie, massale uitroeiing, en de staat. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 26(3): 289–302.
- Tilly, C. (2003) *The Politics of Collective Violence*. New York: Cambridge University Press.
- U.S. Army Training and Doctrine Command (2006) *Arab Cultural Awareness: 58 Factsheets*. Zakboekje voor Amerikaanse militairen. Verkrijgbaar via <<http://www.fas.org/irp/agency/army/arabculture.pdf>>. (Geraadpleegd op 10 juli 2011).
- Verrips, J. (2004) Dehumanization as a Double-Edged Sword: From Boot-Camp Animals to Killing Machines. In: Baumann, G. & Gingrich, A. (eds.) *Grammars of Identity/Alterity: A Structural Approach*. Londen: Berghahn Books, 142-154.
- Verweij, D. (2010) *Geweten onder Schot*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Winslow, D. (2004) Misplaced Loyalties: The Role of Military Culture in the Breakdown of Discipline in Two Peace Operations. *Journal of Military and Strategic Studies* 6(3).
- Wong, L., Kolditz, T.A., Millen, A. & Potter, T.M. (2003) *Why They Fight: Combat Motivation in the Iraq War*. Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College.
- Worthington, A. (2007) *The Guantánamo Files: The Stories of the 774 Detainees in America's Illegal Prison*. Londen: Pluto Press.

Documentaires/films/ongepubliceerde video-opnames

- C-Groep Eenheid 2.2* (2008) [ongepubliceerde compilatie] Compilatie van eigengemaakte video-opnames van een militaire missie in Afghanistan in 2007, samengesteld door één van de aanwezige militairen met als doelgroep de militairen zelf. Eigen collectie.
- Doran, J. & Quraishi, N. (2010) *The Dancing Boys of Afghanistan* [documentaire]. Verenigde Staten: PBS Frontline.
- Franke, V. (2007) *09:11 Zulu. Onze Commando's aan het Werk in Uruzgan* [documentaire]. Nederland: Vik Franke Films.
- Hetherington, T. & Junger, S. (2010) *Restrepo: One Platoon, One Valley, One Year* [documentaire]. Verenigde Staten: National Geographic Entertainment.
- Jongbloed, M. (2002) *Smile and Wave. Van Staphorst naar Kabul* [documentaire]. Nederland: Vik Franke Films.
- Koninklijke Landmacht (2010) *Elementaire Commando Opleiding* [videoreeks]. Nederland: Koninklijke Landmacht.
- Kort, de, L., Nijpels, B. & Vanderplas, T. (2010) *Brandpunt: Naar de Klote. Troops in Contact* [documentaire]. Nederland: KRO. Verkrijgbaar via <<http://brandpunt.kro.nl/seizoenen/2010/afleveringen/10-10-2010>>.
- Nijpels, B. (2007) *KRO Reporter: Reconstructie* [documentaire]. Nederland: KRO. Verkrijgbaar via <http://reporter.kro.nl/uitzendingen/2007/1118_afghanistan/intro.aspx>.
- Nijpels, B. (2010) *KRO Reporter: Dutch Approach* [documentaire]. Nederland: KRO. Verkrijgbaar via <http://reporter.kro.nl/uitzendingenreporter/_2010/100902_martelingtaliban.aspx>.
- Metz, J. (2010) *Armadillo: War Gets under your Skin* [documentaire]. Denemarken: Fridthjof Film.
- Modderman, A. (2010) *13 INFBAT B-CIE 1e Pel. in Uruzgan* [ongepubliceerde compilatie]. Compilatie van door militairen gemaakte video-opnames van een militaire missie in Afghanistan in 2009-2010, samengesteld door één van de aanwezige militairen, met als doelgroep de militairen zelf. Eigen collectie.
- Velde, P. ter (2010) *Fokking Hell: Rauw, Uniek en Ongecensureerd*. [documentaire] Nederland: NOS.
- (*Werk* (2005-2011) Verzameling van honderd korte foto's en video-opnames van militaire trainingen en uitzendingen gemaakt door soldaten en korporaals. Eigen collectie.)

Digitale bronnen

- Worthington, A. (2008, 15 december) A History of Music Torture in the War on Terror. *Huffington Post* [online nieuwsblad]. Verkrijgbaar via: <http://www.huffingtonpost.com/andy-worthington/a-history-of-music-tortur_b_151109.html>. (Geraadpleegd op 23 augustus 2011.)